

FIGYELŐ

METAMORFÓZISOK

Bertók László: *Hangyák vonulnak*
Magvető, 2007. 121 oldal, 1990 Ft

A költészet mint olyan végső soron fölfogható a tradícióban főlhalmozódott kulturális készletként: nyelvi készletként, hagyománykészletként, gondolkodásmód- és szerepkészletként, melyből a mindenkori szerzők több-kevesebb invencióval válogatják össze mindazt, amit egy bizonyos költői magatartásforma kialakításához szükségesnek ítélnék. Anélkül, hogy egy hatalmas bábeli turkáló némileg frivol víziója mellett tennénk le a garast, talán mégiscsak belátható, hogy a költői invenció sohasem anyag nélküli, *ex nihilo* teremtés, hogy minden újítás, a rendelkezésre álló hagyománykészlet bármely elemének a továbbgondolása (akár a legradikálisabb módon újító, fölforgató alkotások esetében is) logikus módon föltételezi azokat az elrugaszkodási pontokat, amelyeket éppen a tradíció kínál föl a számára. S hogy aztán az alkotás miképpen lehet több, mint a kétszen kapottak újrahasonosítása – ez a velejéig modern kérdés talán nem is annyira magának az alkotásnak, a művek létrehozásának a központi problémája, hanem sokkal inkább a művészi önteremtés, az egyedi karakter megformálásának az alapvető kérdése.

Nem véletlen, hogy éppen Bertók László költészete kapcsán kerülhet előtérbe a hagyományhoz kapcsolódás és a költői önformálás sajátos viszonya. Bertók pályájáról szólva viszsztatérő fordulat, hogy a kilencvenes évek nagy szonettkorszaka új fejezetet nyit az életműben. S az, hogy már a sajátos kétrímű szonettforma nyolc esztendőn át tartó egyeduralmát megelőzően, a nyolcvanas évektől is megfigyelhető egy-egy forma vagy verstípus alaposabb körüljárása (a Bertók-féle szonett például már a tulajdonképpeni szonettkorszak előtt is jócskán megjelenik), csak még nyilvánvalóbbá teszi, hogy e költői pálya kiteljesedése valamilyen módon a formai gondolkodás jegyében ment végbe.

Ugyanakkor ez a formai alapozottságú műhelymunka mégsem egészen a szokványos recept szerint zajlik. Bertók nem *poeta doctus*, a technikát, az elméletet, a tradíciót önértéként és ihlető forrásként kezelő szerző (amely típus persze szintén beláthatatlan változatos-ságot mutat, Ezra Poundtól akár Kovács András Ferencig). Ha úgy tetszik, a forma kérdése nála nem formaprobléma. A bertóki szonetteknek, a háromkákknak nevezett rímes haikuknak vagy az újabb kötet „*hosszúkaínak*” a tétje elsősorban nem a reflexió a költészeti múlt nagy hagyományaira, hanem a forma kézzre formálása, használatbavétele. A versforma vagy verstípus Bertók László költészetében biztosítékot nyújt, illetve keretet teremt a költői beszéd hangoltsága számára, egy bizonyos megszólalási mód lehetőségeinek a körbejárása. S amíg a költőnek azon a bizonyos hangon még van mit újramondania, addig az adott forma vagy típus is „használatban marad”.

Ez lehet az oka annak is, hogy e költészet szervezőelve már jó ideje nem az egyedi-egyszeri vers, hanem a ciklus vagy nemritkán a kötet egésze.

A legújabb Bertók-kötet, a HANGYÁK VONULNAK esetében egyetlen verstípusra épül a teljes könyv, a harminc-negyvensoros, rímtelen, monológyszerű, kérdőjeles közbevetésekkel teletűzdelt „*hosszúkákra*”. S nemcsak a megszólalás kereteit, de tartalmát tekintve is azonos anyagú az új gyűjtemény. „*Öregség-verseknek is hívhatnám őket – mondja a fűlszövegben Bertók –, mert végső soron a hatvan fölötti élet, a meglepetések, az ijedtség, a tiltakozás, a visszaütés a még mindig kísérletezés »szövegei«.*”

Egyazon megszólalási mód tölti ki tehát a könyv egészét. Ennek a döntésnek a súlya nyilvánvalóan előfeltételezi a választott formai megoldás teherbíró képességét, ugyanakkor képes a kötet egységét is garantálni. S valóban: a HANGYÁK VONULNAK versei között lapozgatva nehéz volna magától értetődő biztonsággal kiemelni egy-egy úgynevezett „antológiadarabot”, kiugró, központi, szervező költeményt. Szervező közép helyett inkább a lírai monológok egymásba kapcsolódó sorával szembesülünk, me-

lyek mindegyike valamiképpen ugyanazokra az alapkérdésekre rezonál. E hasonló hangütésű és terjedelmű versek sora azonban egy pillanatra sem válik repetitívvé. Az első pillantásra egymáshoz hasonlónak tűnő „hosszúkák” ugyanis izgalmas dramaturgiai felépítéssel, belső dinamikával rendelkeznek.

A kiinduló helyzet általában valamilyen hétköznapi szituáció, egy-egy figyelmeztető jel, baljós döccenő a dolgok menetében. MINDIG LETÖRIK EGY DARAB, jelenti be az egyik vers címe, ám az apró veszteség (hogy mi tört le és honnan, azt nem tartja közlésre érdemesnek a vers, mert nem is ez a fontos) azonnal meghökkenítő, fenyegető és magyarázatra szoruló jelen-séggé tágul: „*mintha a törés benned / keletkezett volna, s tőled függené, hogy / megszűnik-e (megszűn-tethető-e), / helyrebillen-e az átláthatatlan, de való-színű / rend, ami a bőrödbe szorult (szorított?, / lob-bant?) időleges univerzumban / (azt hiszed) megvan, de aminek elég annyi, / hogy leejted a szemüvedet, beleakad a / körmöd a bevásárlókosci fogantyújába, / s vége, elveszted a fejedet, hajlamos leszel / az em-beriség közeli kimúlásáról prédikálni*”.

Sajátos ingamozgás megy végbe ezekben a versekben: a végesség megmutatkozása pánikreakciót vált ki a költemények hőseiből, aki szinte ugyanabban a pillanatban az önironikus reflexió segítségével igyekszik fölülkerekedni mindezen. RÖHÖGNI FOGOK A TEMETÉSEDEN – az azonos című versben gyötrő emlékként tolul elő egy kisgyereknek ez a kegyetlen mondata, hogy aztán a verbeli monológ elbeszélője valóban elképzelje a botrányos jelenetet; ám ezt követően egy újabb csavarral fordít ezen az elképzelt történeten is: mi lenne, ha a nevetés átterjedne az egész gyászoló gyülekezetre, akár azért, hogy a halott lelke „*könnyebben / röpülhes-sen el a semmibe (a mennybe?, a pokolba?), / emléke pedig, mint a meleg hópihe, / csillogva szállingózhas-son a szájra, a földre, a szemre, / a földre, amelyből vétett?*” A kezdő szituáció indokolatlanul erős sokkja itt is olyan átváltozások kiindulópontjának bizonyul, amelyek végső soron valamiféle vigasz, remény vagy sztoikus egyensúly eléréséhez mutatnak utat. Akárcsak a MINDEGYIK HOZ, VAGY ELVISZ című költeményben, ahol a pillanatok természetéről szólóval a zárlat ironiája ugyancsak fenntartja a vigasz lehetőségét: „*Mindegyik hoz, vagy elvisz valamit, / s elszállnak egymás után, mintha ez lenne / az egyetlen dolog (következtetés?, / következmény?, üzenet?), amit biz-*

tosan tudnak. / Bár úgy tűnik, hogy ezt sem maguk-tól, tehát / nem ártana jobban odafigyelni rájuk.”

A fegyelmeztet pánik, az elbizonytalanított, mégis formába kényszerített beszéd könyve a HANGYÁK VONULNAK. S mindez nemcsak a versekbe foglalt „közlésekben”, hanem a mondat-szerkezet szintjén is érvényesül. Bertók egy-szerre teszi próbára a hosszú versmondatok teherbírását, illetve tölti meg őket az elhallgatások keltette feszültséggel. Az egyszerű kijelentéseket, tényközléseket kérdőjeles közbevetésekkel, kitérőkkel, alárendelt tagmondatokkal pakolja tele, s ennek folytán maga az olvasás folyamata teremti újjá – ha úgy tetszik, mi, olvasók reprodukáljuk – a versbeszédben föl-mutatott bizonytalanságot. Ebben a folytonos korrekciókra építő szerkesztésmódban éppen a korrekció, a pontosítás bizonytalanít el bennünket, húzza ki a szőnyeget a lábunk alól.

Másrészről pedig az elhallgatások, a kihagyások teszik nemegyszer nehezen megfoghatóvá, lebegővé a vers „tárgyát”. Ezt, akárcsak az elbeszélő alanyt, gyakran csupán az egyes szám harmadik személyi üres (betöltendő?), a képzeletünkkel betölthető?) helye írja körül, amely ilyenformán mintegy rámutatás által válik csak „azonosíthatóvá”. „*A darabokból össze-álló (összeállított?, / összeszededetett?), ragasztott, foltozott, / alátétekkel erősített, a hiányzónál / (ere-detinel?, elveszettinel?, elképzeltinel?) / megfelelőbb-nek (sőt az egyetlen / megfelelőnek) mutatkozó, az összes erőt, / kezdeményező készséget, hitet mozgósít-ó, / csatasorba állító, feláldozni kész*” – és így tovább, a hosszú, szerteágazó, ráolvasásszerű felsorolással „*lövöldözi körbe*” a vers a tárgyát, hogy aztán a következő befejezéssel érjen véget: „*az atomok rejtekeiben, a sejtek / falán, a ha-tárokon megmaradt tartalékaival / (emlékezetével, erejével) a romokból is / újjászülető, a semmiből is vi-lágot teremtő*” (A DARABOKBÓL ÖSSZEÁLLÓ). Nyilvánvaló, hogy bármely olvasat, amely konkrét meg-fejtést kínálna a költemény változékonyságá-ban rejtőzködő tárgyára, óhatatlanul rövidre zárná az értelmezést.

Bertók László nagyszerű kötetének minde-nekelőtt ez a folytonos elbizonytalanító ponto-sításokkal élő versbeszéd biztosítja a masszív egységességét, s a „hosszúka”-forma vagy vers-típus nyújt használható, belakható kereteket hozzá. A megszólalási mód, a hangütés kérdése az elsődleges kérdés tehát, és ehhez kapcsolódik a megfelelő versforma kidolgozása – er-

re gondoltam, amikor korábban azt állítottam, hogy Bertóknál a forma kérdése elsődlegesen nem formaprobléma.

S ha a fentieknek némileg ellentmondva mégis ki kívánnánk emelni a kötetből bizonyos darabokat, úgy minden bizonnyal azokra esne a választás, amelyek a leginkább magukba gyűjtik ennek az összefüggő sorozatként olvasható kötetnek a legfőbb tétjeit. Ezúttal egyetlen versre szeretném fölhívni a figyelmet. Nem a hagyományos hangszereltségű, a búcsúzást megrendítő módon nyújtani igyekvő, szépséges költeményre (EGY PIGI RÁADÁST CSAK) s nem is az elmúlás félelmét kitárulkozó kegyetlenségében megmutató, éppenséggel ellentétes értelemben megrendítő darabra (CSAK KÖZELEBB NE) – noha a köztük feszülő ív magába foglalja ezeken az öregség-verseknek a teljes érzelmi skáláját –, hanem a kötet elején található, IDŐBEN, TÉRBEN TÁVOLODNI című versre.

Bertók itt egy igen szemléletes papírsárkányképpel indít: „*Időben, térben távolodni. Eltávolodni. S odakötvé / maradni mégis. Papírsárkány a szélben. Afféle. / Engedelmeskedni a mélyebb (magasabb?) erőnek / (akarhatnak?, irányhatnak?), de nekifeszülni, kitarítani, / röpködni. Van ilyen? Lehet így?*” Ennek a hasonlatnak a kibontása, továbbgondolása során fogalmazódik meg a tapasztalat, hogy a létezés mély és átláthatatlan törvényeihez rögzítő madzag csupán a szabad lebegés illúzióját teszi lehetővé. A papírsárkány képe azonban ezt követően a zsinór végéhez kötött madárba fordul át. S ezen a ponton Bertók váratlanul csavar is egyet a madárhasonlaton: a lebegés és a kvázi-szabadság képzetei helyett a fészket védő, a fenyegető hatalmakkal (kondíciókkal?) bátran szembebeszegülő madár jelenik meg a versben: „*csipogva-csattogva, támadásra készen csak a / szomszéd ágra (látó- és hallótávolságra) szállni, / riasztani a környezetet, támadni, ha muszáj, / feszíteni, rángatni, tépni a zsinórt*”. A papírsárkánykép alapján várható lett volna, hogy a madár képe ennek egyenes folytatása lesz; azonban a kézenfekvő és mégis a meglepetés erejével ható fordulat, a repülés szabadságát kereső madár helyett a támadva védekező madár megjelenítése még erőteljesebb dramatikus töltettel látja el a szembebeszegülést éthoszát. Bertók László új kötetének a dinamikáját a különféle szituációknak ezek a váratlan irányú átmenetei, átváltozásai biztosítják.

Van, hogy az elbeszélés menetének e cikcakkjai, a költői logika metamorfózisai tényleges metamorfózisként jelennek meg. Az EGÉSZ TESTÉVEL HALL című vers álmatlanságtól szenvedő hősen nem segít a földugó sem, „*tehát a csupa fül állatokhoz (nyúlhoz, / számárhoz), s még inkább a nagyobb egysejtűekhez / kezd hasonlítani, amelyekből (akikből?) / hiányoznak még (már?) az érzékszervekké finomult / elit alkatrészek, s egész valójukban megrezzennek, / ha külső inger éri őket...*” A hanyatlás fogalmára ráépül a metamorfózisé, s mindez tekinthető akár a költői én reflexív vigaszának is. Mert a pesszimista antropológiai alapvetés ellenére – mely szerint a pusztulás könyörtelensége áthatóbb formaelv, mint a pillanatba kapaszkodás (NEM LÉPHETSZ BELE KÉT-SZER) – Bertók László új köteté fönntartja az ironikus mosoly jogát. „*Marad tehát [...] a csönd, / hogy mosolyogni tud még önmagán*” – olvashatjuk a kötet utolsó mondatát, a záróvers (MOST KULCSRA ZÁROM AZ AJTÓT) befejezését. A mindennapi apró csapdák tapasztalatai (parkolóhely keresése, matatus a régi tárgyak között, baljósan figyelmeztető testi jelek stb.), töltsék el bármilyen szorongással is az embert, mégsem mindent elnyelő tapasztalatok. Képesek vagyunk, mondja Bertók, a külső nézőpont fölvételére, ahonnan megértő pillantást vethetünk saját kétségbeesett toporgásunkra. Az önmagát figyelő kétlábú, tollatlan (és nem melleleg: halandó) állatnak épp a saját magára irányuló figyelem biztosíthatja a méltóságát.

Keresztesi József

A BÚS GYERMEK/SZEGÉNY FÉRFI TOPOSZAI

Tatár Sándor: *Requiem*
Kalligram, Pozsony, 2006. 83 oldal, 1400 Ft

Tatár Sándor: *Bejáró művész*
Orpheusz, 2007. 78 oldal, 1200 Ft

1990-ben látott napvilágot a költő bemutatkozó, 1999-ben a kibontakozó köteté (VÉGTELENÜL EGYSZERŰ LENNE MINDEN, A SZÉNSZÜNETRE ELJÖTT A NYÁR). Természetesen dialógushelyzetbe